

POZNÁMKA EDITORA

Skripta Sociologické texty I jsou písemnou podobou přednášek, které autoři přednesli v prvním semestru nově koncipovaného inovačního studia sociologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. I když výběr témat a způsob jejich výkladu odpovídá především potřebám tohoto typu studia, autoři předpokládají, že skripta mohou pomoci všem studentům sociologie i dalším zájemcům o obor, který se bez ohledu na reálný vědecký přínos a dobová oslavování i zavrhování stal neodmyslitelným atributem kultury moderní západní společnosti.

Je evidentní, že učebnic obecné sociologie, v jejímž rámci lze uvažovat i dějiny sociologie a sociologickou metodologii, je na českém knižním trhu stále nedostatek. Snad není příliš neskromným přáním autorů přispět k zaplnění řídce popsaného prostoru mezi pracemi typu „úvodů do sociologie“ a speciálními sociologickými monografiemi.

Autoři textů si jsou vědomi omezení a nedostatků které nebylo možno při jejich dopracování zcela odstranit. Skripta mají vzhledem k výše naznačené genezi charakter sborníku, s čímž souvisejí i jisté tematické duplicity a rozdíly mezi autory interpretaci některých pojmů a otázek. Tato skutečnost může být dokladem multiparadigmatičnosti sociologie, ale také může na čtenáře, který chce v oboru získat základní orientaci, působit rušivě. Tematické okruhy, prezentované v jednotlivých kapitolách, nemohou pochopitelně obrážet všechny frekventované problémy a otázky, které se objevují v diskursu soudobých sociologických teoretiků. Cílem autorů bylo zachytit především to, co je živé (bez ohledu na datum vzniku a ideologickou provenienci), co může promlouvat i k naší současnosti. Je nyní na čtenáři, aby posoudil, zda a do jaké míry se to podařilo.

Název skript - Sociologické texty I - dává tušit záměr vydat další díl. Je tomu tak. Pokud se tato skripta setkají se zájmem čtenářů, budou autoři usilovat o vydání (dnes již v podstatě připraveného) druhého dílu. V něm „sestupujeme“ z roviny obecně sociologických problémů do roviny sociologie aplikované s důrazem na otázky na pomezí sociologie a ekonomie (management, marketing, reklama, public relations apod.), sociologie a politologie (problém demokracie a mas, nacionalismu apod.), ale i sociologie a filozofie (modernizace společnosti, společenská změna apod.). Autoři i editor budou proto vděční za veškeré připomínky k předložené práci, které budou moci využít při přípravě avizovaného druhého dílu.

A. Kabátek

K LOGICE DĚJIN SOCIOLOGIE

Jan Sedláček

1. Vznik sociologie a její vnitřní diferenciacce

Dějiny sociologie jsou sociologickou disciplínou, která se zabývá genezí a vývojem sociologické teorie a metodologie, sociologických výzkumů i sociologických institucí. Mezi klíčové otázky dějin sociologie patří:

1. otázky podmínek a doby vzniku sociologie,
2. otázky klasifikace jejího vývoje,
3. otázky principů, na nichž je pěstování dějin sociologie založeno,
4. otázky smyslu a významu jejich studia pro současnou sociologii.

Řešení všech těchto otázek do značné míry závisí na tom, z jakých aktuálních sociologických teoretických a metodologických pozic se k nim přistupuje. Vzhledem k tomu, že tyto pozice jsou v rámci současné světové sociologie značně diferencované a v určitých případech dokonce protikladné, nejsou ani odpovědi na výše uvedené otázky jednotné.

Při hledání odpovědi na otázku vzniku sociologie se snažíme zjistit, kdy se sociologie jako samostatná disciplína disponující vlastním specifickým předmětem, metodami, teoriemi, pojmovým aparátem a institucemi konstituuje, případně také kdy se ve společenském životě prakticky uplatňuje. Někteří historikové sociologie shledávají zárodky sociologického myšlení již v předpísemných společnostech a ve starověkých civilizacích. Jiní nacházejí tyto zárodky v novověku, zejména v teoriích přirozeného práva, společenské smlouvy, v dalších osvícenských teoriích apod. Sociologové přistupující k řešení této otázky na základě principů historismu a uvědomující si úzkou souvislost společenských koncepcí se společenskými podmínkami života lidí dospěli k názoru, že vznik sociologie jako samostatné disciplíny je spjat se situací, která se v nejvyspělejších evropských zemích vytvořila na přelomu 18. a 19. století v souvislosti s vítězstvím a vlivem buržoazních revolucí, zejména Velké francouzské revoluce, a v souvislosti s definitivním vítězstvím kapitalistických výrobních vztahů.

Tento sociálně politický a ekonomický zlom znamenal totiž konec tradiční společnosti s její relativní stabilitou podmíněnou jen velmi pomalými změnami ve všech oblastech společenského života a založené na relativně neměnném způsobu řízení lidských kolektivů i řešení základních otázek jejich existence. Znamenal rovněž konec značné roztržitosti společenského života do poměrně izolovaných a nezávislých celků. Začínají se vytvářet podmínky pro vznik tzv. globální společnosti, v níž její jednotlivé složky jsou vzájemně propojené a existenčně závislé. Došlo rovněž ke zřetelné diferenciaci a dynamizaci společenského vědomí.

Přechod od tradiční společnosti ke společnosti moderní (kapitalistické) byl ovšem doprovázen řadou otřesů ve všech oblastech společenského života. Tuto situaci můžeme označit jako situaci krize. Jejím základem byla skutečnost, že staré normy, postupy, vzory chování, myšlenkové stereotypy atd. přestávají platit a působit a nové se buď ještě nezrodily nebo si je lidé ještě neosvojili. Jednou z reakcí na tuto situaci byl právě vznik sociologie. Tato situace jednak vyvolává potřebu sociologie jako zvláštní „nové vědy“, v níž její zakladatelé spatřovali především nový nástroj řízení společnosti, nahrazující již nevyhovující nástroje tradiční, jednak vytváří společenské a gnozeologické podmínky pro její konstituování a rozvoj, neboť boří odvěká myšlenková tabu a otevírá sociologii cestu ke kritickému zkoumání všech oblastí společenské reality.

Sociologie se totiž rodí a může zrodit pouze ve společnosti, která si klade otázky, jež se týkají jí samé, zpochybňuje své normy a činí problémem svou existenci i své jednání. Ve společnosti, která už se o sobě nedomnívá, jak to bylo typické pro společnosti tradiční, že je zakotvena ve vnějším řádu a nepovažuje již své instituce za přirozené fakty. Sociologie jako každá skutečná věda má tendenci relativizovat požadavek absolutní správnosti, na němž spočívá tradiční myšlení.

První představitelé sociologie jako samostatné vědy se netajili názorem, že tuto disciplínu budují metodologicky i teoreticky podle vzoru některé z přírodních věd, nebo že se snaží o to, aby sociologie díky svým specifickým postupům dosáhla stejné exaktnosti a praktické užitečnosti jako vědy přírodní. Významnou úlohu v úsilí o vytvoření sociologie jako nové společenské vědy sehrál tudíž příklad některých rozvinutých přírodních věd, jejichž poznatky se zejména počínaje přelomem 18. a 19. století začaly úspěšně prakticky uplatňovat a sociologie byla pokládána za onu vědu, která je s to při poznávání společnosti splnit analogickou úlohu, jakou v jiných oblastech poznání a změny reality již plní právě tyto vědy.

Sociologie vznikla jako věda s velkými ambicemi, a to nejen teoretickými, ale i praktickými. Většina prvních sociologů byla přesvědčena, že jimi pěstovaná disciplína je nebo v nejbližší době bude schopna vyslovovat kompetent-

ní soudy o rodící se globální společnosti, tedy soudy na tzv. makrosociologické úrovni, a že bude rovněž s to dávat jednoznačné návody, jak do této společnosti prakticky zasahovat, aby z ní byly odstraněny příčiny existující krize a aby se vyvíjela k cíli, který je sociologie rovněž schopna přesně vytyčit jako cíl z hlediska lidského soužití optimální.

Společenské podmínky vzniku objektivní vědy o společnosti našly konkrétní výraz v celé řadě pokusů, z nichž díky své systematickosti vyniká zejména pokus Augusta Comta (1798-1857). V rámci sociologie pěstované na materialistických filozofických principech a hlásící se k socialistickým tradicím je pak klíčovým bodem Marxovo (1818-1883) pojetí dějin, jakkoli Marx nikdy pro označení své teorie společnosti termín sociologie nepoužíval, neboť jej jednoznačně spojoval pouze se systémem Comtovým, od něhož se teoreticky, metodologicky i politicky výrazně distancoval. Svými teoretickými i praktickými intencemi však Marxova teorie společnosti do rámce obecně chápané sociologie 19. století rozhodně patří.

Avšak ani vznik comtovské sociologie, ani vznik Marxova pojetí společnosti si není možné představit bez přípravné práce vykonané jejich předchůdci z řad sociálních filozofů, filozofů dějin, teoretiků politiky, historiků i dalších sociálních myslitelů od Platóna a Aristotela až po Kanta a Hegela. V dějinách sociálního myšlení neexistují totiž přesně zjiřitelné ostré předěly. Proto při odpovědi na otázku, kdy sociologie jako věda o společnosti vznikla, nemůžeme mít na mysli nějaký přesný časový okamžik, leč celou epochu, epochu přechodu od společností tradičních ke společnosti kapitalistické.

Sociologický pohled na společenskou skutečnost se od předsociologických společenských teorií liší těmito základními znaky:

1. Předpokládá přístup ke společnosti jako k určitému systémovému celku, který se rozvíjí a funguje podle vlastních zákonů.
2. Předpokládá vědomou orientaci na zkoumání reálně existujících společenských vztahů na rozdíl od utopického konstruování ideálního společenského řádu.
3. Předpokládá oporu v empirických metodách výzkumu (i když chápání těchto metod může být rozdílné) v protikladu ke spekulativním filozofickým konstrukcím.

Konstituování sociologie je doprovázeno paradoxní situací, s níž se v takové podobě zpravidla nesetkáváme v žádné přírodní vědě. Sociologie totiž nevzniká jako jednotná věda a hned od svého počátku je vnitřně bohatě diferencovaná. Z tohoto důvodu hovoříme o její multiparadigmatičnosti. Její první reprezentanti, za něž můžeme považovat vedle už zmíněných A. Comta a K. Marxe také Herberta Spencera (1820-1903), se mezi sebou více nebo méně zásadně liší ve svých základních závěrech týkajících se struktury a vývoje společnosti. Je to způsobeno třemi hlavními okolnostmi.

- o v. a. n. a. n. a.*
1. Rozdílnými obecnými teoretickými východisky.
 2. Odlišnými metodami získávání poznatků o společenské realitě.
 3. Diferencovaným pojetím funkcí, jaké má sociologie v dané společnosti plnit.

Obecným teoretickým východiskem Comtova sociologie byly ideje klasického pozitivismu. To znamená, že Comte chápal společenskou skutečnost jako specifickou realitu, která však má být zkoumána stejně exaktně jako realita, jíž se zabývají přírodní vědy. Společnost se vyvíjí podle svých vlastních zákonů. Základem společenského vývoje jsou změny, k nimž dochází v lidském vědomí. Ideje, které v dané epoše vládou, určují, jaký je celkový charakter dané epochy. Jakékoli změny ve společnostech lze dosáhnout jedině tím, že se změní způsob myšlení lidí.

Každá změna, má-li být úspěšná, tzn. má-li vést k dokonalejší organizaci společenského života, musí být založena na přesném poznání tohoto života. Právě Comtova sociologie má být tou disciplínou, která poprvé v dějinách lidstva takové poznání zaručuje, a to především díky svým exaktním metodám, za něž Comte považuje pozorování, experiment a srovnávací metodu, jejíž nejvyšší a nejceněnější formou je tzv. historické srovnávání. Pomocí historické srovnávací metody studuje Comte dosavadní vývoj lidstva a dospívá k závěru, že zatímco doposud lidstvo prošlo dvěma stadii, tj. teologickým a metafyzickým, v současné době vstupuje do stadia pozitivního, tj. vědeckého, v němž všechny oblasti společenského života budou založeny na vědeckém, tj. sociologickém poznání.

Hlavní funkcí sociologie tudíž podle Comta je poznávat pravdivě společenskou skutečnost a poskytovat tak praktické návody, jak do této společnosti zasahovat, jak ji organizovat a řídit. Současný stav společnosti považuje Comte za neuspokojivý hlavně proto, že společnost je vnitřně roztržštěná a zmítaná partikulárními zájmy různých společenských skupin. Cílem Comtova plánu na přestavbu společnosti je dosažení jednoty názorů, tzv. konsensu, který ve svých důsledcích zajistí rovněž jednotu reálného společenského života. Tuto jednotu myšlení je schopna nastolit sociologie, pokud bude vybudována jako skutečná věda a pokud tudíž budou lidé její závěry přijímat se stejnou důvěrou a se stejným pocitem nutnosti jako přijímají závěry již konstituovaných přírodních věd. Tato vědecká autorita sociologie zajistí rovněž autoritu těch, kteří budou na jejím základě společnost řídit.

Společenské uspořádání, jež se vyvinulo např. ve Francii během první poloviny 19. století, není třeba už zásadním, tj. revolučním způsobem (jak to navrhuje např. představitelé některých odrůd socialismu) měnit. Má sice celou řadu nedostatků, ty jsou však odstranitelné výchovou lidí a reformními kroky, založenými na sociologických poznatcích. Jejich cílem je dosažení

maximální jednoty mezi zájmy individua a zájmy společnosti. Jsou to však nakonec zájmy společnosti, jimž se musí každý jedinec podřítit. Comtova sociologie je sociologií plně socializovaného, tj. společnosti přizpůsobeného jedince.

Rovněž východiskem Spencerových názorů na společnost je klasický pozitivismus. Také tento autor chce učinit ze sociologie vědu v pravém slova smyslu. Na rozdíl od Comta je však mnohem výrazněji naturalisticky orientován. Nejde mu jen o to, aby sociologie byla budována podle vzoru přírodních věd, ale domnívá se, že je přímo jedním z jejich odvětví, neboť ani společnost není nic jiného, než součást vesmírného dění, podléhající stejným zákonitostem jako všechny ostatní složky přírody, tj. především zákonitostem evoluce. Zvědečtit sociologii znamená tudíž aplikovat na zkoumání společnosti metody a postupy přírodních věd, které se v nich už osvědčily a vedly k jejich rozkvetu.

Za jeden z nejdůležitějších metodologických nástrojů sociologie považoval Spencer organicismus, tj. takové pojetí společnosti, kdy je sociální celek srovnáván s biologickým organismem a na základě tohoto srovnání jsou pak vyvozovány určité závěry o životě a struktuře společnosti.

V souladu se svými liberalistickými postoji a názory nezdůrazňoval Spencer na rozdíl od Comta tolik myšlenku praktického zasahování sociologie do života společnosti, řízené z jednoho centra. Společenské procesy jsou podle něho spíše výsledkem volné hry individuálních zájmů. Bylo právě nedostatkem všech dosavadních společností, které Spencer nazývá společnostmi vojenskými (militárními), že tuto volnou hru neumožnily a život jedince téměř úplně ve všech jeho složkách reglementovaly. Nová, dobře fungující společnost, kterou Spencer nazývá společností průmyslovou (industriální), se teprve rodí a bude se vyznačovat hlavně všestranným rozvojem individuí. Vztah jedince a společnosti je ve srovnání s Comtem zcela opačný. Jedinci zde nejsou pro společnost, ale společnost má vytvořit co nejpríznivější podmínky pro rozvoj individuí. Úkolem sociologie je, aby napomáhala tento stav svými poznatky a vlivem nastolit.

Je nesporné, že Comtův sociologický systém byl myšlenkově konzistentnější než systém Spencerův. Je zřejmé, že mezi Spencerovým naturalismem, evolucionismem a organicismem na straně jedné, a individualismem na straně druhé existuje určitý rozpor, který je v rámci jednoho systému jen těžko řešitelný.

Marx se od obou zmíněných sociologů lišil výrazně a zásadně, a to jak svými teoretickými východisky a metodou, tak zejména svým názorem na praktické poslání, funkce a cíle společenské teorie. Marx vycházel při analýze společnosti z pozic filozofického materialismu. Podle jeho mínění to nejsou ideje, co determinuje podobu a vývoj společnosti, nýbrž materiální podmínky

a z nich zejména výrobní způsob, který se neustále reprodukuje, poněvadž k tomu, aby lidé mohli žít, musejí nepřetržitě uspokojovat své materiální potřeby. Teprve druhotně se mohou zabývat duševní činností. To ovšem neznamená, že by lidé svou aktivitou nebyli schopni podmínky svého materiálního života měnit a že by Marx neuznával důležitou roli idejí v dějinách.

Na základě těchto svých teoretických východisek učinil Marx předmětem svého hlavního zkoumání otázku, jakým způsobem je společenský život jako celek koneckonců determinován výrobním způsobem, a dospěl k závěru, že krize současné společnosti, kterou si uvědomovali i Comte a Spencer, tkví hlavně v jejich rozporech, jež nejsou v rámci daného ekonomického systému (tj. kapitalismu) uspokojivě řešitelné.

Materiál ke své teorii společnosti čerpal Marx zejména z údajů nashromážděných historiografií a politickou ekonomii, z oficiálních statistik a rovněž z vlastního pozorování a studia sociálně politických vztahů doby, ve které žil.

Z metodologického hlediska se Marx výrazně odlišoval od Comta i Spencera, což bylo dáno zejména tím, že principy svého badatelského postupu nevyvozoval z pozitivismu, ale inspiroval se hlavně Hegelovou filozofií. Z toho plyne, že Marxovy úvahy o společnosti neměly naturalistický ráz, ale zdůrazňovaly specifickou společnost života ve srovnání s přírodní existencí a v důsledku toho i nutnost specifčnosti nástrojů a metod, pomocí nichž je tento život poznáván.

Základním Marxovým metodologickým nástrojem byl princip historismu. V souladu s ním je třeba každý jev zkoumat v souvislosti s jinými společenskými jevy, jež ho ovlivňují. Ke každému společenskému jevu je dále třeba přistupovat jako k něčemu, co prochází různými stadii svého vývoje.

Takto historicky přistupuje Marx i k problematice poznávajícího lidského subjektu. Na tradiční otázku podstaty člověka odpovídá tak, že tato podstata není dána tím, co člověk dostává od přírody, není tudíž neměnná, ale je určována souhrnem společenských vztahů. Stejně tak neexistuje ani nadčasový rozum. I poznávací činnost je činností historickou. Lidský subjekt je zakořeněn v objektu, který zkoumá, tj. ve společnosti. Proto výsledky poznávací činnosti nezávisí pouze na intelektuálních kvalitách subjektu, ale rovněž na jeho sociální pozici. Právě díky tomuto pojetí se Marx stal jedním z významných předchůdců disciplíny, která se konstituovala ve 20. století, tj. sociologie vědění.

Marx se lišil od pozitivisticky orientovaných sociologů rovněž názorem na to, co má být cílem vědeckého poznání. Není to totiž jenom popis smyslové skutečnosti. Takové cíle si klade pouze tzv. každodenní či běžné poznání. Vědecké poznání musí pronikat k podstatě skutečnosti, k odhalování jejich zákonitostí. V oblastí zkoumání přírody se badatel maximálně přibližuje k takovému poznání zejména v experimentálních podmínkách. Možnosti ba-

datele společnosti jsou – pokud jde o navození experimentálních podmínek – velmi omezené. Experiment zde musí proto být podle Marxova mínění nahrazen silou abstrakce. Jde o druh myšlenkového experimentu, kdy pomocí abstrakce se vytvářejí určité ideální podmínky, jaké nikde v realitě neexistují, s cílem zjistit, jaký by byl průběh procesů, které nás zajímají, kdyby nebyl narušován žádnými vedlejšími a nahodilými vlivy.

Jinou procedurou, uplatňovanou Marxem s cílem odhalit podstatu a zákonitosti společenských jevů, bylo zkoumání takových společností a těch jejich fází, v nichž procesy, jež ho zajímaly, vystupují v relativně čisté podobě. Proto např. při studiu kapitalismu vycházel z analýzy společenských poměrů v Anglii, neboť anglický kapitalismus nejlépe podle Marxe vyhovoval této podmínce.

Marx se lišil od sociologů 19. století rovněž tím, že jeho cílem nebylo vybudování zvláštní disciplíny o společnosti, která by neměla nic společného s filozofií, historií, politickou ekonomii ani jinými společenskými vědami. Svou teorii společnosti tvořil jako komplexní disciplínu, v níž nejde o přísné oddělení jednotlivých věd, ale v níž se jejich přístupy a výsledky vzájemně doplňují, postihující společenský život v celé jeho komplexnosti.

Avšak hlavní a nejdůležitější rozdíl mezi Marxem a významnými sociology 19. století spočíval v pojetí současné společnosti a jejích perspektiv. Jak jsme už uvedli, Comte a Spencer si uvědomovali určité nedostatky a projevy krize kapitalistické společnosti byli však přesvědčeni, že jsou odstranitelné v rámci této společnosti samé, díky dílčím reformám a výchovou jejích příslušníků. Pro Marxe je kapitalistická společnost další v řadě tzv. vykořisťovatelských společností, lišící se od předchozích společností sice obrovským rozvojem výrobních sil, produktivity práce a dynamičností svého rozvoje, ale trpící stejnými rozpory jako všechny společnosti rozdělené na nepřátelské třídy. Tyto vnitřní rozpory nejsou podle Marxe v rámci existujícího systému odstranitelné. Kapitalistická společnost projde proto v důsledku jí vlastních vnitřních sil další revoluční změnou, jejímž výsledkem bude odstranění vykořisťování a vytvoření podmínek pro postupný zánik tříd.

Posláním teorie společnosti, kterou Marx vytvořil, nebylo v očích tohoto myslitele pouze poznání existující skutečnosti, ale měla být zároveň také ideovým nástrojem její revoluční změny.

Toto stručné srovnání dokazuje, že sociologie byla od svého vzniku vnitřně značně diferencovaná a obdobná situace v ní panuje dodnes. Je pravda, že celé dějiny sociologie nejsou vlastně z jistého hlediska ničím jiným než řadou znovu a znovu opakovaných pokusů o tzv. zvědečtění sociologie. Řada autorů i sociologických směrů byla přesvědčena, že teprve spolu s jejich názory vzniká v pravém slova smyslu vědecká sociologie a vše, co tu bylo dříve, kvality vědeckosti postrádalo. Tímto názorem a postojem se vyznačovaly zejména různé odrůdy naturalismu.

Kritičtěji uvažující sociologové však začali zastávat jiné stanovisko. Přišli s otázkou, zda je vůbec existence jakési jednotné, všemi uznávané sociologie možná. Zda kumulace a syntéza poznatků v sociologii může mít stejnou podobu, jakou má v přírodních vědách. Reprezentanti tzv. humanistické, antipositivisticky orientované sociologie dospěli postupně k závěru, že ze specifického charakteru společnosti i jejího poznání vyplývá, že sociologie nemůže být pěstována podle vzoru přírodních věd (i když má dosahovat stejně přesných a pravdivých výsledků jako ony) a že tudíž v této oblasti nemůže být nikdy dosaženo takové teoretické a metodologické jednoty, jako je tomu při poznávání přírody.

Příčiny této skutečnosti postihl pravděpodobně nejvýstižněji dnes všeobecně za klasika světové sociologie uznávaný německý autor Max Weber (1864-1920). Postup jeho úvahy o uvedené otázce lze schematicky reprodukovat takto: Společenská skutečnost je prakticky nekonečným souhrnem lidských jedninců, jejich jednání, vztahů a vzájemného působení. Vše toto je v neustálém pohybu a změnách. Společenské jevy nejsou věci, které by měly relativně stálou podobu. Společnosti i její jednotlivé složky se nepřetržitě nově a jakoby před našima očima stále konstituují. Přitom tento pohyb má v podstatě chaotický ráz, není ovládnán žádnými vlastními objektivními zákony či pravidelnostmi. Role badatele společnosti je za této situace neobyčejně obtížná. Zahajuje-li jakékoli zkoumání, stojí vždy před otázkou, co z tohoto nekonečného chaotického proudu zvolit jako objekt svého poznání. Zde se podle Webera nutně musí uplatnit metodologický princip, který nazývá vztahem k hodnotě. Badatel na základě systému hodnot, který z nějakého důvodu vyznává, musí z nekonečné bohatosti společenského života vyčlenit určitý výsek, který považuje za významný, a ten podrobit zkoumání. Tato volba je – a to si Weber uvědomuje – značně arbitrální, ale v zásadě neexistuje jiná cesta. Každá z uvedených voleb, je-li provedena vědecky seriózně a zodpovědně, je oprávněná, jakkoli jde pochopitelně o volby často značně odlišné. Významné je, že žádná z těchto voleb nemůže být považována za z nějakého důvodu privilegiovanou nebo dokonce jedině možnou. Všechny mají právo na existenci v souladu s Weberem ve vědě uznávaným nárokem na jednostrannost.

Společenské poznání nemůže být tudíž odrazem skutečnosti, v němž by cílem bylo co nejadekvátnější proniknutí k podstatě zkoumaných jevů a procesů. Nic takového jako je podstata sociální skutečnosti podle Webera objektivně neexistuje.

Nejsou-li pojmy jako základní nástroje vědeckého poznání myšlenkově složitě konstruované, ale koneckonců sociální realitou podmíněné odrazy podstatných stránek společenského života, neexistuje žádné spolehlivé vodítko jejich utváření, ani kritérium jejich pravdivosti. Jsou tvořeny značně libovolně, pouze na základě vyznávaných hodnot a fantazie badatele.

Je pochopitelné, že poznávací pluralita v oblasti sociologie a společenských věd vůbec je za této situace nevyhnutelná a že v závislosti na vyznávaných hodnotách mohou různí sociologové dospívat a skutečně dospívají i k protikladným pojmovým znázorněním téže skutečnosti. Tento rys je podle Webera nikoli přechodným, ale trvalým a nepřekonatelným rysem sociologického poznání.

Takto chápaná sociologie se nemůže stát nástrojem přeměny světa a není to ani jejím posláním. Weber to mnohokrát explicitně vyjádřil, např. tvrzením, že úlohou zkušenostní vědy nikdy nemůže být zjišťování závazných norem a ideálů, aby se z nich mohly odvozovat recepty pro praxi. Úkolem sociologa ve vztahu k praktikovi, např. politikovi, který rozhoduje o otázkách společenského života, je upozornit ho na to, že nikdy neexistuje jenom jedno řešení dané praktické situace. Sociolog má informovat praktika o celé škále možných řešení a naznačit mu rovněž, jaké pravděpodobné důsledky bude každé z těchto řešení mít. Sociolog však nemůže rozhodnout, které řešení je třeba zvolit. Tím by totiž už překračoval svoje kompetence nezaujatého vědce.

Celý dosavadní vývoj sociologie byl tedy z výše uvedených důvodů značně diferencovaný. Existuje proto i celá řada návrhů, jak tyto různé proudy, směry a školy klasifikovat, aby do jejich výčtu i výkladu byl vnesen určitý přehled a řád. V závislosti na tom, k jakému proudu současné sociologie se autoři klasifikace hlásí, mohou být její kritéria, a tudíž také její výsledky velmi odlišné.

Nejnámější pokusy o zmíněnou klasifikaci lze rozdělit do dvou skupin. Předně jde o ty, které se snaží postihnout hlavní vývojové trendy sociologie globálně, maximálně abstrahovat od jejich dílčích odlišností a zvláštností a rozčlenit tak dosavadní vývoj sociologie do malého počtu velmi obecných proudů. Za druhé jde o konkrétnější klasifikaci, ve které se daleko více přihlíží ke specifice jednotlivých směrů a škol. Ráz takového členění má převážná většina dnes nejnámějších příruček dějin sociologie.

Jedna z nejvýstižnějších globálních klasifikací byla vytvořena koncem 50. let Ch. W. Millssem. Ten rozlišil ve vývoji sociologie od jejího vzniku do poloviny 20. století tři převládající tendence:

1. Tendenci k teorii dějin. Jako příklad takového pěstování sociologie uvádí Comta, Marxe, Spencera a Webera. Takto chápaná sociologie se vyznačuje těmito společnými obecnými znaky: a) je encyklopedická, neboť se zabývá komplexním společenským životem člověka, b) je současně historickou a systematicko-historickou vědou, protože pracuje s historickým materiálem, i vědou systematickou, neboť při tom rozlišuje etapy dějinného procesu od pravidelností společenského života.
2. Tendenci k systematické teorii podstaty člověka a společnosti. Výrazným rysem těchto snah v sociologii je statické a abstraktní pojetí složek sociální struktury na velmi vysoké úrovni obecnosti. Někteří představitelé tohoto

typu přestování sociologie usilovali např. o vytvoření koncepce, která by umožňovala klasifikovat všechny společenské vztahy a porozumět jejich domněle neměnným rysům. Jako příklad reprezentantů této tendence Mill uvádí tzv. formalisty G. Simmela a L. von Wieseho.

3. Tendenci k empirickým výzkumům soudobých společenských faktů a problémů. Takovýto způsob pěstování sociologie zaujal podle Millse ústřední postavení v USA. Definuje sociologii jako zkoumání některé speciální společenské oblasti. Vznikají tak studie o městech, rodinách, rasových a etnických vztazích a o malých skupinách. Příkladem jsou postupy a díla G. Lundberga, S. Stouffera, S. Dodda a P. L. Lazarsfelda.

Jiným pozoruhodným pokusem o globální typologii vývoje sociologie do poloviny našeho století ze 60. let je pokus dalšího amerického autora D. Martindala. Ten dělí zmíněný vývoj do pěti velkých proudů: pozitivistického organicismu, teorie konfliktu, formální školy sociologické teorie, sociálního behaviorismu a sociologického funkcionalismu.

Pokud jde o konkrétnější klasifikaci vývoje sociologie ve zmíněném období, obsahují nejznámější a nejreprezentativnější příručky dějin této disciplíny zpravidla kombinaci několika kritérií. Mezi nimi vystupují do popředí kritéria obsahová, chronologická a národní. Takto uvedené pořadí kritérií je zároveň pořadím jejich důležitosti.

Vývoj sociologie od jejího vzniku do poloviny 20. století můžeme z obsahového hlediska rozdělit do těchto hlavních směrů: 1. raný pozitivismus, 2. marxistická sociologie, 3. naturalistická sociologie, 4. psychologismus, 5. sociologismus, 6. tzv. humanistická sociologie (rozumějící sociologie), 7. sociální pragmatismus, 8. novopozitivismus, 9. sociologické směry vycházející z kulturní antropologie, 10. strukturální funkcionalismus, 11. teorie konfliktu, 12. americká popisná sociologie. Je samozřejmé, že tato podrobnější klasifikace je pouze jednou z možných, nečiní si nárok na vylučnou platnost a je uváděna spíše jako orientační pomůcka pro toho, kdo si chce o vývoji sociologie učinit základní představu. Klasifikace není dovedena do současnosti, a to proto, že aktuální stav sociologie se již vymyká tématu, kterým se zde zabýváme, a je předmětem jiných studií, které tento učební text obsahuje.

2. Dějiny sociologie a současný sociolog

Podobně jako na celou řadu jiných otázek ani na otázku smyslu studia dějin vlastní disciplíny pro současného sociologa neexistuje mezi sociology jednotná odpověď. V závislosti na tom, jak různí současní sociologové sociologii chápou, odpovídají na tuto otázku velmi různě. V jistém smyslu platí, že spor o vztah k dějinám sociologie je zároveň sporem o pojetí sociologie jako takové.

Někteří sociologové, řídíce se modelem pěstování přírodních věd, prohlá-

šují, že znát dějiny vlastního oboru nemá pro současnou badatelskou práci žádný význam. Tvrdí, že v tom, co se dělá dnes, je zachováno všechno, co je neustále užitečné z díla předchozích generací. O pojmy, metody a výsledky, které se takto nezachovaly, nemá cenu se starat. Proč bychom se měli vracet ke starým autorům a opakovat si zastaralé názory? Stačí staré věci nechat péči několika specialistů, ale pro dnešního badatele jsou zbytečnou zátěží nebo nanejvýš zajímavým, ale z hlediska výzkumné práce irelevantním koníčkem.

Je pravda, že tento názor je mezi sociology určitého zaměření značně rozšířen a že mu do velké míry odpovídá i poměrně malá znalost dějin sociologie mezi těmi, kteří tuto disciplínu dnes pěstují. Většina sociologů zná minulost svého oboru dosti povrchně a nedomnívá se, že by její poznání mohlo podstatným způsobem obohatit jejich výzkumnou práci a teoretické vědomí. V tom se zajisté liší od v jistém smyslu příbuzné disciplíny, jakou je filozofie, kde znalost dějin vlastního oboru je nedílnou součástí vzdělání, bez níž se ani současné filozofické problémy nedají úspěšně řešit.

Značně skeptický vztah ke studiu a potřebě znalosti dějin sociologie se mezi sociology rozšířil zejména po druhé světové válce. Souviselo to s velkým vlivem tzv. empiricistické sociologie, která se rozvinula ve 20. – 30. letech v USA a která poté poznamenala i způsob pěstování sociologie v evropských zemích. Empiricistická sociologie se pod vlivem výzkumných metod kulturní antropologie začala soustřeďovat spíše na pozorování a popis než na vyvozování závěrů, na intenzivní analýzu než na široké přehledy. Předmětem konkrétních výzkumů se staly mikrosystémy a mikrostruktury.

Vzrostl rovněž počet a intenzita masových výzkumů a široce se začaly používat statistické metody. Pravidla statistické analýzy zvyšovala závažnost zkoumání jevů společenského vědomí a zároveň se upevňovalo přesvědčení, že je to jediná oblast, která vědecké zkoumání zaslouží. Ze sociologických výzkumných technik začaly být nejvíce rozvíjeny techniky zkoumání individuálních slovních reakcí.

To všechno bylo ovlivněno rovněž novým typem poptávky po sociologických závěrech ze strany společenské praxe. Tento typ byl jiný, než tomu bylo v klasické sociologii 19. a začátku 20. století. Nešlo už o kritické hodnocení existujících sociálních poměrů a o řešení velkých dobových konfliktů. Rozhodující orgány společenské praxe očekávaly od sociologických výzkumů (které mnohdy také v převážné míře financovaly) odpovědi na takové otázky, jako je předvídaní volebního chování, metody odstraňování průmyslových konfliktů, adaptační mechanismy imigrantů na velkoměstský život apod. Očekávalo se, že díky novému způsobu pěstování sociologie bude tato disciplína schopna na uvedené otázky odpovídat přesně a kompetentně.

Důsledkem všech těchto okolností a změn bylo, že empirické výzkumy se začaly soustřeďovat na mikrostruktury a na relativně vyčleněné systémy soci-

álního života. Všechny pokusy o analýzu velkých sociálních struktur začaly být pojímány jako spekulace, nemající s vědou nic společného. Rezignovalo se na teoretické snahy ve prospěch přesného popisu.

Vzorem pro pěstování sociologie se staly nejrozvinutější přírodní vědy. Usilovalo se o to, aby se jim sociologie metodologicky co nejvíce přiblížila. Za jeden ze znaků zvědečtění sociologie začala být považována její matematizace. Sociologie měla být budována podle standardů vypracovaných v rámci novopozitivistické metodologie a teorie poznání.

Je zřejmé, že pro takto pěstovanou sociologii neměla znalost její minulosti velký význam. Vše, co tu bylo dříve, bylo chápáno jako něco, co uvedeným standardům nevyhovovalo. Celá minulost sociologie se z tohoto hlediska jevila jako planá spekulace, „metafyzika“, jež nemůže tvářit v tvář novým principům obstat, a proto nemá smysl se jí vůbec zabývat.

I když vliv empiricistického proudu byl v sociologii zejména po druhé světové válce značný, nebyl to vliv jediný. V rámci světové sociologie byly vždy přítomny i takové směry, které zdůrazňovaly, že předmět sociologie je ve srovnání s přírodními vědami specifický, že tudíž nelze sociologii nikdy pěstovat absolutně podle vzoru těchto věd a že i vztah sociologie k vlastním dějinám je jiný.

Takto antinaturalisticky a antipozitivisticky orientovaní sociologové zdůvodňovali zájem o dějiny vlastního oboru řadou argumentů, z nichž pravděpodobně nejdůležitější jsou tyto:

- 1) Dějiny sociologie byly faktorem vytváření pocitu skupinové totožnosti sociologů, tzn. že byly potřebné jako tradice spojující badatele, kteří v důsledku teoretických i metodologických názorů a postupů měli jen velmi málo společného.
- 2) Dějiny sociologie bývaly často chápány jako výhodná cesta k poznání toho, čím sociologie je. To znamená, že jeden ze způsobů, jak seznámit zájemce s předmětem oboru, byl historický nástin vývoje jeho teorie a metodologie.
- 3) Zájem o dějiny sociologie byl vyvoláván rovněž snahou kumulovat už nahromaděné sociologické vědění, tzn. snahou zjistit, co z celého sociologického dědictví obstálo ve zkoušce času a stalo se neodmyslitelnou a v jistém smyslu trvalou součástí současné sociologie.
- 4) Dost velký je počet autorů, jejichž vůdčí intencí je snaha najít v dosavadním vývoji sociologie, případně do něho vnést nějaký řád. Tím, že studují dějiny sociologie, snaží se rozlišit v nich určité kategorie a typy směrů, škol a reprezentantů. Konstatují zpravidla, že dosavadní vývoj sociologie byl neobyčejně různorodý, zároveň však upozorňují, že některá současná sociologická dilemata, problémy a těžkosti mají své analogie a koreláty v minu-

losti a že je možné se z jejich minulých řešení poučit, a to jak pozitivně, tak i negativně.]

5) Znalost dějin sociologie je některými sociology využívána i jako zdroj argumentů v současných sociologických diskusích.

6) Dějiny sociologie jsou některými autory chápány jako bohatý a zajímavý materiál k tématu společenské podmíněnosti sociologie a jejího sepětí s ideologiemi a praktickým životem. Znalost dějin sociologie totiž jasně ukazuje, že sociologie nikdy nebyla disciplínou vyvíjející se zcela autonomně, jakousi filiací idejí, ale že její podoba byla vždy ovlivňována širšími sociálně ekonomickými a politickými podmínkami.

Jak je z uvedeného výčtu, který si ovšem vůbec nedělá nárok na úplnost, zřejmé, může být znalost dějin vlastního oboru pro sociologa užitečná. Ale nejen to. V určitém smyslu je i potřebná a nutná. Bez základních poznatků o dějinách sociologie se z prostých a pochopitelných didaktických důvodů neobejdou především studenti sociologie. Plní však důležitou výchovnou funkci i ve vztahu ke „zralým“ sociologům. Právě vzhledem k vnitřní diferenciaci sociologie musejí mít ti, kteří se jí věnují, vždy na paměti mnohost možností, které jsou v ní obsaženy, i mnohost možností řešení těchže sociálních situací. Dějiny sociologie jsou s touto skutečností velmi dobře prezentovat. Jejich znalost může být velmi dobrou ochranou před pocitem výlučnosti vlastních teoretických a metodologických názorů, před pýchou každého směru, který by měl tendenci o sobě prohlašovat, že je „jedině vědecký“ a že definitivně vyřešil základní sociologická dilemata.

Při zpracování dějin sociologie naráží však každý, kdo se této problematice věnuje, na celou řadu obtíží, jež se ještě stupňují, usiluje-li o to, aby výsledkem jeho práce byla vyčerpávající a syntetická učebnice. Jejich výstižný výčet uvádí např. nejznámější polský historik sociologie J. Szacki. Jde o tyto obtíže:

1. Sociologie jako vědecká disciplína nikdy nebyla organickým, vnitřně nerozporným celkem, a je sporné, zda se jí někdy může stát. V žádném momentu svých dějin neobsahovala ani jednoduší soubor problémů, které by byly charakteristické pouze pro ni.
2. Zdrojem sociologie nebyla jenom sociálně historická učení minulého století, ale také úřední statistiky, sociální přehledy a empirické výzkumy nejrozličnějšího druhu.
3. Vývoj sociologie v jednotlivých zemích probíhal často dosti rozdílným způsobem (je to nápadné, srovnáme-li např. vývoj této disciplíny v 19. století a na začátku 20. století ve Francii a v Německu).
4. Sociologie se rozvíjela jako multiparadigmatická věda. Byla a dodnes je tvořena mnoha školami a směry, které se mezi sebou často zásadně lišily a liší při řešení těchže otázek. Nadto zejména v počátcích vývoje sociolo-

gie se jednotliví významní sociologové mezi sebou ani neznali, případně na svá díla vzájemně vůbec nereagovali. Zvláště nápadné a v jistém smyslu nepochopitelné je to např., pokud jde o vztah Durkheima a Webera.

5. Sociologie měla a do značné míry si dodnes zachovala poměrně otevřený charakter, což znamená, že snadno vstřebává myšlenky a objevy jiných věd, stejně jako její problémy často řešily jiné vědy. Nelze si proto představit dějiny sociologie, jež by mohly být pěstovány bez znalosti takových disciplín, jako jsou dějiny filozofie, sociální antropologie, psychologie, sociální psychologie, ekonomie a dalších věd.

6. Dějiny sociologie jsou integrální složkou celých dějin idejí a mimo tento kontext jsou téměř nepochopitelné. Z tohoto důvodu musejí být pěstovány v jednotě s dějinami ideologií, s dějinami kultury dané doby i se znalostí dějin společenského vědomí.

Dějiny sociologie zůstávají vzhledem k rozsáhlosti svého materiálu pro současného historika sociologie stálou výzvou, s níž se neustále vyrovnává, aniž by někdy mohl dosáhnout jakéhosi definitivního výsledku v podobě úplného vyčerpání látky. V tomto smyslu je historik sociologie ve stejném postavení jako sociolog zabývající se současnou společností. Předmět zájmu obou je z poznávacího hlediska nevyčerpatelný a prakticky nekonečný.

Pokusme se na závěr této části výkladu do několika bodů shrnout odpověď na klíčovou otázku smyslu studia dějin sociologie pro současného sociologa, který není orientován na čisté popisný, tj. sociografický způsob pěstování sociologie, a který tudíž má i určité ambice rozvíjet sociologickou teorii a metodologii.

1. Znalost minulosti vlastního oboru patří ve společenských vědách a v humanitních disciplínách vůbec k základním předpokladům úspěšné práce a je nezbytnou podmínkou jejich dalšího rozvoje. Zatímco v přírodních vědách se zpravidla navazuje na bezprostřední předchůdce, proces kumulativnosti poznatků je zde odlišný v tom smyslu, že nové poznatky okamžitě vytlačují staré a znalost dějin vlastního oboru není tudíž k řešení nových otázek potřebná, ve společenských vědách včetně sociologie je tomu jinak. Za této situace není znalost dějin sociologie pro toho, kdo se jimi v současnosti zabývá, žádným luxusem, jak by se na první pohled mohlo zdát, ale otázkou elementární teoretické výbavy.

Tak je tomu s klasickými díly vůbec. Současní spisovatelé nechtou velké beletristy minulosti proto, aby psali totéž a stejně jako oni. Musejí je prostě znát, jestliže tvoří v okruhu kultury, jejíž literární představy jsou souhlasně nebo nesouhlasně s těmito autory spjaty. V podobné situaci je i sociolog. Ať chce hlásat cokoli, bude nutně spočívat na půdě určitého dědictví. Jestliže o něm nic neví, je jeho profesionální výbava neúplná, což nemůže zůstat bez vlivu na výsledky jeho práce. Zužuje to prostor jeho

poznání, ochuzuje to jeho teoretické i metodologické zázemí. V určitých oblastech badatelské práce je to nutně diskvalifikuje.

2. Znalost dějin sociologie učí dialogu, který je pro tvůrčí práci v jakékoli oblasti nesmírně cenný a přímo nezbytný. Tento dialog živých s mrtvými se příliš neliší od dialogů mezi živými. Bystří názory, vede k zamyšlení nad vlastními soudy, tříbí badatelský vkus a zbavuje zaběhaných stereotypů a zakořeněných předsudků. Četbu takových klasiků sociologie, jakými byli např. Durkheim a Weber, můžeme považovat za určitý druh intelektuálního cvičení, neboť nás nutí na základě nových poznatků, jež máme, promyšlet problémy, které oni vytyčili a jež se snažili řešit, klást si otázku, v čem s nimi můžeme souhlasit, a hledat argumenty v těch případech, kdy se naše názory od jejich liší.

3. Klasické dílo jednou přečtené stojí za to, abychom se k němu po čase opět vrátili. Zatímco ono zůstává stále stejné, naše myšlení se pod vlivem nových zkušeností, poznatků a okolností mění. Nové problémy i naše nové a často širší zájmy způsobují, že při dalším čtení v něm nacházíme nové myšlenky a nové souvislosti, které nám dříve unikaly. Je významné, že se tato skutečnost netýká pouze jedinců, ale celých generací. Každá generace čte klasiky jiným způsobem. Právě v tom je mimo jiné jejich stálá životnost a prakticky nekonečná inspirativnost.

I v sociologii, zejména v té její části, která se zaměřuje na nejobecnější teoretickou a metodologickou problematiku a kde tudíž nutně dochází ke styku a k určitému prolínání s filozofickými tématy, podobně jako ve filozofii, existují jisté otázky, s nimiž se bude každá nová doba a generace tak či onak vyrovnávat.

Znalost dějin sociologie může být pro nás proto zdrojem poučení, i když někdy pouze negativním. I neúspěšné pokusy o řešení některých základních sociologických otázek jsou totiž poučné, pokud jsme s to správně analyzovat a vysvětlit, proč jejich autoři nedokázali dospět k pravdivým závěrům.

4. Z děl významných sociologů minulosti může současný sociolog čerpat celou řadu dobře vytvořených a dobou prověřených pojmů a termínů. Pojmová a terminologická výbava má v každé myšlenkové struktuře zcela základní a klíčový význam, a to i proto, že vedle jiných faktorů zajišťuje kontinuitu ve vývoji daného oboru. Takové pojmy jako např. anomie, elita, ideální typ, pospolitost a společnost aj., vytvořené klasiky sociologie, jsou dnes běžnou součástí sociologické terminologie.

3. Základní dichotomie v dějinách sociologie 19. a začátku 20. století (vybrané příklady)

Pluralita paradigmat charakteristická pro celý dosavadní vývoj sociologie se vyznačuje určitou pravidelností či snad dokonce zákonitostí v tom, že tato

paradigmata velmi často vytvářejí určité protikladné dvojice neboli dichotomie. Takovýchto dichotomií nalezneme v dějinách sociologie velké množství. V našem textu vybíráme tři jejich příklady, jež jsou pro vývoj sociologie v 19. a na začátku 20. století typické. Jde o dichotomii pozitivismu (scientismu, naturalismu) a humanistické (rozumějící) sociologie, sociologického nominalismu (psychologismu) a sociologického realismu (sociologismu) a konečně teorie konsensu a teorie konfliktu.

Všechny tyto dichotomie svědčí o tom, jak k těmže základním teoretickým a metodologickým otázkám sociologie lze prakticky v téže době přistupovat z diametrálně odlišných pozic, přičemž o žádném z těchto protikladných řešení nelze prohlásit, že by bylo jediné možné a správné. Je to další důkaz téměř nekonečné složitosti společenského života i oprávněnosti pluralistického přístupu k němu.

Zdá se, že všechna tato protikladná a v jistém smyslu krajní řešení měla z hlediska dalšího vývoje sociologie svůj pozitivní význam. Ve vzájemné polemice jejich zastánců se prohlubovala teoretická i metodologická argumentace, což přispívalo k dalšímu rozvoji sociologie. Kromě toho tyto intelektuální střety byly inspirativní pro ty sociology, kteří stáli mimo daný spor, uvědomovali si krajnost každého z obou pólů dichotomie a snažili se jejich kritikou dospět k jejich překonání a k určité syntéze. Je to jeden z typických mechanismů dosavadního vývoje sociologie.

Uvedme nyní ve stručném výčtu charakteristiky oněch tří výše uvedených reprezentativních dichotomií.

I. Dichotomie pozitivismu a humanistické sociologie.

(Pozitivismus byl ve zmíněné době reprezentován zejména Comtem, Spencerem a v modifikované podobě Durkheimem, humanistická sociologie Tönniesem, Simmelem a nejvýrazněji M. Weberem.)

Základní znaky pozitivismu v sociologii:

1. Naturalismus. Předpokládá se, že sociologie musí být budována podle vzoru přírodních věd. Rozdíly mezi úspěchy, jichž dosáhly přírodní vědy, a mezi zatím nepříliš uspokojivými výsledky sociologie, neplynou z rozdílu samého předmětu zkoumání, ale právě z toho, že v sociologii doposud nebyly důsledně uplatněny postupy přírodních věd. Až se tak stane, bude sociologie stejně exaktní, objektivní a spolehlivou vědou jako vědy přírodní. Jde o přesvědčení, že způsoby dosahování hodnotného vědění jsou v zásadě totožné ve všech oblastech zkušenosti a že takové jsou rovněž hlavní etapy zpracování zkušenosti teoretickou reflexí. Kvalitativní odlišnosti jednotlivých věd jsou pouze projevem určitého historického stadia vědy, dá se však předpokládat, že další pokrok povede k postupnému odstraňování rozdílů nebo dokonce k redukci všech oblastí vědění na jednu.

2. Chápání společenských jevů jako věcí. Předpokládá se, že existuje základní rozdíl mezi subjektem a objektem sociologického zkoumání. Společenské jevy jsou zcela nezávislé na pozorovateli a jsou jím zkoumány zvnějšku. Z tohoto hlediska mají stejně věcný charakter jako jevy přírodní. Sociolog vystupuje v roli pozorovatele, nikoli účastníka. Je schopen zaujmout k předmětu svého zkoumání zcela nezaujatý, objektivní vztah.
3. V sociologii jsou uplatnitelné stejné metody jako v přírodních vědách. Těmito metodami jsou hlavně pozorování, experiment a srovnávací metoda. Cílem těchto metod je především postižení jevové, tj. vnější stránky zkoumaného předmětu. Nemá smysl se zabývat tím, co ve filozofii bylo běžně nazýváno podstatou. Sociologie nedisponuje metodami, které by jí umožnily vědecky zkoumat to, co je za jevovou stránkou skutečnosti, tzn. lidské motivace, smysl a význam, který lidé svému jednání připisují. Sociologie může registrovat pouze to, co se fakticky jeví zkušenosti. Spory mezi stanovisky v otázkách překračujících pole zkušenosti nemají vědecký, ale čistě verbální ráz.
4. Sociologie jako základ tzv. sociálního inženýrství. Díky všem výše uvedeným předpokladům a skutečnostem bude sociologie ve své zralé podobě schopna odpovídat na otázky společenské praxe stejně kompetentně, zodpovědně a spolehlivě jako přírodní a technické vědy. Každý reálný sociální problém bude s to řešit jednoznačně a stane se tak nástrojem praktických společenských přeměn i bezchybného předvídání společenského vývoje.

Základní znaky humanistické sociologie:

1. Antinaturalismus. Rozdíly mezi přírodními vědami a sociologií nejsou rozdíly plynoucími pouze z toho, že sociologické poznatky a metody jsou zatím méně dokonalé, ale hlavně z toho, že sám charakter zkoumaného předmětu je kvalitativně rozdílný. Metody a postupy přírodních věd nejsou na zkoumání společnosti aplikovatelné. Sociologii nelze podle vzoru přírodních věd budovat. Redukovat všechny oblasti vědění na jednu nebude ani při předpokladu sebedokonalejších forem lidského poznání možné.
2. Společenské jevy nemají charakter relativně konstituovaných věcí, ale jsou v procesu neustálého vznikání, proměnlivosti a přeměn. Tyto procesy přitom neprobíhají jako jevová a proto smyslově zachytitelná stránka společenské skutečnosti, ale dochází k nim především během interakcí (vzájemného působení) mezi jedinci, které zpravidla nemají přímo smyslově registrovatelnou podobu. Ani jedinec, ani společnost nejsou v tomto pojetí něčím daným a hotovým. Nadto předmětem sociologického zkoumání nejsou všechny interakce mezi jedinci, ale pouze interakce sociální, tj. ty, do nichž jedinci vstupují jako vědomé subjekty. Jsou to takové interak-

ce, kdy jedinci, kteří na sebe působí, přihlížejí ve svém jednání k jednáním druhých a snaží se je ovlivňovat. Vzájemné působení zde není (jako mezi zvířaty) prostým následkem podnětů a reakcí, ale probíhá ve sféře významů, smyslů, cílů a očekávání, nikoli ve sféře instinktů a reflexů.

3. V sociologii musejí být uplatňovány jiné metody než v přírodních vědách. Je totiž vyloučené, aby výše uvedený kvalitativně zcela specifický předmět, jakým je společnost, byl zkoumán pouze zvnějšku. Je nutné proniknout pod jevovou stránku skutečnosti, za vnější projevy chování jedinců, tj. do sféry motivace a cílů, jež si jedinci kladou. Nestačí pouze popsat situace, za nichž k určitému jednání dochází, ale je nutné rovněž zjistit, jak si jednající individua tyto situace sama představují. V souvislosti s tím humanistická sociologie uplatňuje základní metodologický postup, jakým je operace rozumění či chápání. Prostřednictvím ní má být jednání lidí nejen zvnějšku vysvětleno, jak to běžně činí např. biologie ve vztahu k chování zvířat, ale toto jednání má být rovněž zvnitřku pochopeno tím, že je odhalena jeho motivace, smysl a cíl. To je ovšem možné jenom proto, že objekt a subjekt není v sociologii zásadně oddělen, že oba mají společné lidské vlastnosti, že subjekt je díky tomu schopen jednání objektu nejen zvnějškově popsat, ale také pochopit.
4. Sociologie nemůže být základem tzv. sociálního inženýrství. Není v silách této vědy poskytovat praxi jednoznačná a jediné možná řešení konkrétních sociálních situací, protože vzhledem ke složitosti a proměnlivosti zkoumaného objektu existuje takových řešení vždycky několik. (Viz bližší výklad této otázky v první části tohoto textu v souvislosti s Weberovým pojetím příčin teoretického a metodologického pluralismu v sociologii.)

II. Dichotomie sociologického nominalismu a sociologického realismu

Termíny nominalismus a realismus pocházejí ze středověkého sporu o způsob existence tzv. univerzálií neboli obecných pojmů. Velmi stručně a schematicky vyjádřeno nominalisté (od slova nomen – jméno, název) zastávali názor, že obecné pojmy jsou pouhá jména. Reálně existují pouze jednotlivé věci se svými individuálními vlastnostmi a tzv. univerzália existují až po věcech. Naproti tomu realisté soudili, že obecné pojmy existují reálně, a to buď před jednotlivými předměty, tj. mimo ně a nezávisle na nich, nebo ve věcech jako ideje, formy jednotlivin.

Přeneseny do sociologie mají tyto termíny ten význam, že sociologický nominalismus označuje názory, které považují společnost za pouhou sumu jedinců, za něco, co ve srovnání s jedinci nemá žádnou novou kvalitu a co je tudíž také plně vysvětlitelné ze studia jedinců. Sociologický realismus vychází z přesvědčení, že společnost není na jedince redukovatelná, že každá ko-

lektivita nabývá vlastností, které jsou od vlastností všech jedinců, kteří ji tvoří, odlišné, a že tudíž při poznávání společnosti nevystačíme pouze s metodami studia jedinců, ale musíme disponovat metodami specifickými.

Spor sociologického nominalismu se sociologickým realismem měl v dosavadním vývoji sociologie a má dodnes řadu konkrétních podob. Na přelomu 19. a 20. století se nejnázorněji projevil ve sporu psychologismu, reprezentovaného zejména Tardem, a sociologismu, jehož hlavním představitelem byl Durkheim.

Psychologismus v sociologii vychází z přesvědčení, že při výkladu společnosti je třeba vycházet z psychologických znaků jedince. Společenské jevy jsou vykládány jako jejich projevy nebo odvozeniny. Zdrojem psychologismu je koneckonců názor běžného myšlení, že jsou-li účastníky společenských procesů lidé, pak vysvětlení těchto procesů bude možné, jestliže poznáme trvalou přirozenost těchto jedinců, to znamená jejich sklony, motivy, reakce či instinkty. A protože těmito otázkami se kompetentně zabývá psychologie, stává se z ní rozhodující věda o lidském jednání, a sociologie tak není nic jiného než pouhé odvětví psychologie.

Nejtypičtějším představitelem psychologismu v sociologii přelomu 19. a 20. století byl Gabriel Tarde (1843–1904). Podle jeho názoru jsou základní elementy individuální psychiky jediným myslitelným fundamentem všech společenských jevů. Napsal, že ne vše, co je individualitou, stává se obecným, ale vše obecné má svůj zdroj v individuálním bytí. Ze svého pojetí sociologie vylučuje všechno, co nemůže být redukováno na základní psychické jevy. Sociologie není podle Tarda nic jiného než kolektivní, tj. intermentální psychologie, založená na psychologii individuální, intramentální, jež obsahuje elementy, které mohou být předávány a sdělovány z jedné psychiky do jiné, elementy, které jsou s to se sjednocovat, spojovat, a tak vytvářet skutečné společenské síly, proudy mínění, impulsy, tradice a zvyky národů.

Vzniká ovšem problém, díky jakému procesu se z izolovaných individuálních psychik vytváří společenský život. Na tuto klíčovou otázku své sociologie odpovídá Tarde tím, že zavádí pojem nápodoby. Společnost existuje díky opakovatelnosti individuálních aktů, z nichž každý si zachovává svou suverenitu, ale dodává zároveň jednání lidí jednodušnost a pravidelnost. Z individuálních aktů se vytvářejí společenské procesy a jevy v důsledku toho, že se jedinci vzájemně napodobují. Každá lidská činnost je v podstatě kopií činnosti jiného člověka, je jakousi interpsychickou fotografií. Nápodoba je základním a koneckonců jediným společenským vztahem. Poznání tzv. společenských zákonů není v Tardových očích ničím jiným než poznáním zákonů nápodoby.

Autorem, který v celém svém díle s takovýmto přístupem ke studiu společnosti a k pěstování sociologie polemizoval, byl hlavní představitel sociologismu E. Durkheim. Odmítá nominalistické, psychologické řešení společen-

SK Praha
I

ských otázek, odmítá názor, že sociologie je pouhým odvětvím psychologie, a snaží se díky svému sociologickému realismu dokázat, že to nejsou jedinci, již by byli základními prvky společenského života, že tento život je založen na kolektivitách a že sociologie je plnohodnotnou samostatnou vědou, která naopak může přispět k řešení dosud neobjasněných otázek psychologie.

Durkheim ve své realistické argumentaci vychází z předpokladu, že spojováním lidských jedinců vzniká vždy nová kvalita neredukovatelná na jejich jakékoli vlastnosti včetně psychických. Uvádí pro to četné analogie z jiných oblastí reality, z nichž velmi typická je tato: Bronz, jak známo, je velmi tvrdá slitina. Přitom je tvořena látkami – mědí, cínem a olovem –, které jsou měkké a tvárné. Tvrdost vzniká teprve jejich spojením. A stejně to platí i v oblasti sociologie. Jestliže se ve specifické syntéze, jakou je společnost, objevují nové jevy, odlišné od těch, k nimž dochází v izolovaných psychikách, je třeba akceptovat, že ona specifická fakta tkví ve společnosti, jež je vytváří, a nikoli v jejích složkách, tj. v jedincích. V tomto smyslu jsou tato fakta vůči individuálním psychikám vnější, stejně jako jsou zvláštní znaky života vnější ve vztahu k minerálním složkám, z nichž je živá bytost složena. Tyto znaky nemůžeme redukovat na jejich jednotlivé složky, nechceme-li upadnout do rozporů, protože již svou definicí předpokládají něco jiného, než co obsahují uvedené složky. Je to podle Durkheima další argument pro zdůvodnění toho, že se musí rozlišovat psychologie v pravém slova smyslu, neboli věda o jedinci, od sociologie. Společenská fakta se liší od psychických nejen kvantitativně. Mají jiný základ, probíhají v jiném prostředí, závisejí na jiných podmínkách.

Durkheim se snaží vymezení hranici mezi jevy individuálního života a jevy kolektivního života, a dokázat, že z vědění o prvních se nedá vydedukovat žádné spolehlivé vědění o druhých. Naopak, všechny znaky lidského jedince můžeme poznat a pochopit jen tehdy, bereme-li v potaz, že je vždy příslušníkem nějaké kolektivity, která existuje relativně nezávisle na něm a jíž se musí během celého života tak či onak přizpůsobovat.

Přirozeným důsledkem tohoto přesvědčení o specifičnosti společenských faktů byl Durkheimův názor, že sociologie je a musí být samostatnou vědou, neredukovatelnou na žádnou vědu o lidských jedincích, tedy zejména ne na psychologii.

III. Dichotomie teorie konsensu a teorie konfliktu

Nejvýznamnějším klasickým představitelem teorie konsensu byl A. Comte, teorie konfliktu K. Marx a G. Simmel.

Výchozím předpokladem teorie konsensu je myšlenka, že lidé, poněvadž nemohou dlouhodobě žít jako izolovaní jedinci, usilují o vzájemnou spolupráci. Tato spolupráce je pro ně po všech stránkách výhodná, a proto se její aktéři snaží omezit konflikty na nejmenší míru. Dosahují toho hlavně díky

tomu, že se shodují názorově, že vyznávají společné hodnoty. Proto jsou společenské systémy integrované, lidé pocítují vzájemnou solidaritu, uznávají legitimní orgány řízení společnosti a plní závazky, které z jejich postavení ve společnosti plynou. Vývoj společnosti probíhá harmonicky, bez velkých otřesů. Vznikající konflikty jsou okrajovou záležitostí, jsou to pouze projevy nemoci jinak zdravého organismu a jsou uspokojivě řešitelné v rámci daného systému. Vzor takového uspořádání společnosti spatřoval Comte ve středověkých evropských státech, kde konsensus v ideové, a tím i v ekonomické a politické oblasti zajišťovala jednotná víra, tj. katolicismus. Comtovým cílem bylo dosáhnout takového stavu i v soudobé společnosti, přičemž se domníval, že jím formulovaný program výstavby sociologie je k tomu prvním krokem.

Teorie konfliktu vychází z předpokladu, že stávající uspořádání společnosti nikdy všem lidem nevyhovuje. Část příslušníků společnosti musí být k dodržování pravidel vzájemného soužití donucována. Základními prvky společenského života jsou rozporné zájmy. Společnost je rozdělena na privilegované a neprivilegované. Ke společenskému vývoji dochází hlavně střetáváním a řešením konfliktů mezi společenskými skupinami. Konflikty se projevují ve všech složkách života společnosti: v ekonomice, v politice i v duchovním životě. Stabilita společenského systému je vždy pouze dočasná. Krajním projevem konfliktu je zásadní změna stávajícího systému.

V pojetí problematiky konfliktu byl mezi Marxem a Simmelem určitý rozdíl. Marx vycházel z předpokladu, že dosáhne-li konflikt v dané společensko-ekonomické formaci jistého stupně, není už v jejím rámci řešitelný a musí dojít k její zásadní (revoluční) změně, která se týká všech oblastí společenského života. Naproti tomu Simmel připouštěl, že konflikty určitého společenského systému jsou řešitelné v jeho rámci a toto řešení je naopak s to další vývoj systému umožnit a jeho vnitřní strukturu upevnit.

Všechny uvedené dichotomie mají svoje pokračování, jakkoli samozřejmě v modifikované podobě, i v současné sociologii.

Literatura:

- Berger, P. L.: Pozvání do sociologie, Praha 1991.
Dějiny buržoazní sociologie 19. a začátku 20. století, Praha 1982.
Dějiny buržoazní sociologie první poloviny 20. století, Praha 1983.
Dubská, I.: Auguste Comte a vytvoření sociologie, Praha 1963.
Chalupný, E.: Sociologie. Vývoj sociologie v 19. století (1835 – 1904), Praha 1948.
Keller, J.: Úvod do sociologie, Praha 1991.
Mills, C. W.: Sociologická imaginace, Praha 1968.
J. Solař: Úvod do dějin sociologie, skripta, Praha 1968.
P. Sorokin: Sociologické nauky přítomnosti, Praha 1936.

- J. Szczepanski: Sociológia. Vývin problematiky a metód, Bratislava 1967.
 R. Aron: Les étapes de la pensée sociologique, Paris 1967.
 D. Ashley, D. M. Orenstein: Sociological Theory. Classical Statements, Boston 1985.
 H. Becker, H. E. Barnes: Social Thought from Lore to Science, New York 1961.
 R. Collins, M. Makowsky: The Discovery of Society, New York 1984.
 L. A. Coser: Masters of Sociological Thought, New York 1977.
 F. Jonas: Geschichte der Soziologie, München 1969.
 J. Madge: The Origines of Scientific Sociology, London 1963.
 D. Martindale: The Nature and Types of Sociological Theory, Boston 1960.
 Szacki, J.: Dylematy historiografii idei oraz inne szkice i studia, Warszawa 1991.
 Szacki, J.: Historia myśli socjologicznej, Warszawa 1981.

SOCIOLOGICKÁ METODOLOGIE: PŘETRVÁVAJÍCÍ SPORY A DALŠÍ POKROKY

Jiří Buriánek

1. Metodologický pluralismus a komplementarita

Nebylo by zajisté korektní sugerovat čtenáři vrcholnou aktuálnost sporu o **metodu empirické sociologie**. Ten vyvrcholil diskusí v 60. letech, v níž na jedné straně stála fenomenologicky inspirovaná **etnometodologie** (A. Cicourel, H. Garfinkel) se svojí razantní kritikou měření a kvantitativních a standardizovaných metod vůbec, na straně druhé pak liberalizovaný **metodologický neopozitivismus**. Ten je – například v díle H. Blalocka – reprezentován zájmem o jisté propojení teorie a empirického výzkumu a ideou vícenásobného operacionalismu (D. Campbell), vyúsťující v koncepci metodologického pluralismu a hledání komplementárních přístupů.

V sociologické metodologii dochází k oživení zájmu o **kvalitativní metody** (viz např. D. Bertaux a jeho využití biografií), a díky tomu i o témata, která dlouho zůstávala stranou. Zároveň však jsou hledány operacionalizační postupy potřebné ke „klasickému“ empirickému výzkumu v dalších oblastech (pokusy najít indikátory ke zkoumání odcizení, osamělosti, diskriminace, moci, atd). Ve vztahu k této pluralizaci metodologie působí poněkud anachronicky pokusy v tehdejší socialistickém bloku vytvářet standardizované soustavy ukazatelů či jakési všeobecně legitimizované „pasporty“ sociologických výzkumů (SSSR, Bulharsko). To samozřejmě neznamená, že výzkumníci ztrácejí zájem o obsah některých ustálených forem ukazatelů a o vydávání celých přehledů používaných sociálních indikátorů.

Učebnicové koncepce sociologické metodologie celkem bez obtíží zahrnuly některé podněty, vyplývající z etnometodologické kritiky tradiční metodologie: zdůrazňuje se úloha předběžného seznámení se s terénem, problémovou situací, předběžných explorativních sond. Trvale je připomínán význam formulace otázek v dotaznících a vůbec problém jazykového dorozumění. Objevují se pak i pokusy vylepšit i fázi „interpretace“ dat příbráním respondentů samých: výsledky se buďto předkládají k dalšímu posouzení lai-